

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 453

**Ekonomia środowiska
i polityka ekologiczna**

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Marcinek
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Agata Wiszniowska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192

e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-620-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. Perspektywy oraz wyzwania ekonomii środowiska i zasobów naturalnych

Kazimierz Górka, Agnieszka Thier: Gospodarka nieformalna w Polsce i na świecie / Informal economy in Poland and other countries.....	13
Kazimierz Górka, Marcin Łuszczuk, Agnieszka Thier: Kierunki rozwoju ekonomii środowiska i zasobów naturalnych / Trends in the development of economics of environment and natural resources	25
Ryszard Janikowski: W kierunku ochrony środowiska 4.0 / Towards the 4.0 environment protection.....	38
Hanna Kruk: Problemy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym w regionie Zalewu Wiślanego / Problems of nature management in the Vistula Lagoon region.....	51
Władysława Łuczka: Stań badań nad rolnictwem ekologicznym w Polsce / The state-of-the-art in ecological agriculture research in Poland.....	64
Katarzyna Smędzik-Ambroży: Rolnictwo w rozwoju zrównoważonym UE / Agriculture in the sustainable development of the EU.....	77
Agnieszka Sobol: Kategoria dobra wspólnego w zrównoważonym rozwoju miast / The category of the common good in sustainable development of cities.....	87
Andrzej Sztando: Wykorzystanie i ochrona zasobów środowiska naturalnego w ponadlokalnej perspektywie zarządzania strategicznego rozwojem lokalnym małych miast / Utilization and protection of environmental resources in supra-local perspective of local development strategic governance of small towns	96
Wiktor Szydło: Światowy kryzys żywnościowy a koncepcja rozwoju zrównoważonego / Global food crisis vs. the concept of sustainable development ..	116
Paulina Szyja: Istota, zakres i praktyka kształtowania gospodarki okrężnej / The essence, scope and practice of development of circular economy	131
Jerzy Śleszyński: Nieodwracalne zmiany w środowisku naturalnym i ich miejsce w ekonomii / Economics and irreversible changes in the environment	142
Konrad Turkowski: Własność i zarządzanie jeziorami a problem ich zrównoważonego użytkowania / Ownership and management of lakes and the problem of their sustainable use	153

Część 2. Problemy regulacji i korzystania z zasobów środowiska

Bartosz Bartniczak: Wpływ programów pomocy publicznej na wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju / The impact of state aid schemes on the implementation of sustainable development concept	169
Bartosz Fortuński: Polityka energetyczna Unii Europejskiej – 3×20. Diagnoza i perspektywy w kontekście zrównoważonego rozwoju / EU energy policy of 3×20. Diagnosis and perspectives in the context of sustainable development.....	179
Alicja Małgorzata Graczyk: Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w gospodarstwach domowych na Dolnym Śląsku / The use of renewable energy sources in households in the Lower Silesia region.....	190
Andrzej Graczyk: Zmiany wsparcia publicznego na rynku energii odnawialnej / Changes in public support for the renewable energy market.....	199
Karol Kociszewski: Oddziaływanie rolnictwa Unii Europejskiej na zmiany klimatyczne i jakość wód / The impact of the European Union's agriculture on climate change and water quality	209
Piotr Komoszyński: Mechanizmy wsparcia odnawialnych źródeł energii w Polsce do 2020 roku / Mechanisms for supporting renewable sources of energy in Poland to 2020.....	218
Piotr P. Małecki: Podatek od wydobycia niektórych kopalin jako jeden z rodzajów podatków ekologicznych / The tax on certain mineral extraction as one of the environmental taxes types	226
Monika Michalska: Edukacja ekologiczna jako niezbędny element kształcenia na studiach wyższych / Environmental education as an essential part of educating at universities	235
Jadwiga Nycz-Wróbel: System ekozarządzania i audytu (EMAS) jako dobrowolny instrument realizacji proaktywnej polityki ochrony środowiska – motywy wdrożenia systemu w polskich przedsiębiorstwach / Eco-management and audit scheme as a voluntary instrument for realization of proactive environmental policy – motives of the implementation of EMAS system in Polish enterprises	247
Michał Ptak: Skuteczność podatków ekologicznych z punktu widzenia polityki klimatycznej / The effectiveness of environmental taxes from the point of view of climate policy	259
Ksymena Rosiek: Opłaty od powierzchni uszczelnionej jako instrument zrównoważonego zarządzania wodami opadowymi i roztopowymi / Impervious surfaces fees as a tool of sustainable rainwater management..	270
Bożena Ryszawska, Justyna Zabawa: Transformacja energetyczna gospodarki Niemiec / Energy transition in German economy	282

Natalia Świdyńska, Agnieszka Napiórkowska-Baryła, Mirosława Witkowska-Dąbrowska: Determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach chronionych / Determinants of socio-economic development in protected areas	291
Grażyna Wojtkowska-Łodej: W kierunku budowania gospodarki niskoemisyjnej w Unii Europejskiej – działania w obszarze energii i klimatu / Towards building low-carbon economy in the European Union – actions in the area of energy and climate	300
Wojciech Zbaraszewski: Opłaty jako źródło przychodów parków narodowych / Fees as one of the sources of revenue of Polish national parks	312

Wstęp

Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych jest dziedziną (częścią składową) ekonomii, w której ramach bada się statyczne i dynamiczne uwarunkowania podejmowania decyzji dotyczących wykorzystania zasobów i walorów środowiska przyrodniczego. Powstała w wyniku współczesnego kryzysu surowcowo-energetycznego oraz internacjonalizacji (globalizacji) degradacji środowiska, co oznacza, że wspomniane wybory są dokonywane w warunkach coraz bardziej odczuwalnej ograniczonej dostępności zasobów.

Optymalizacja wykorzystania zasobów środowiska – jako jeden z kluczowych problemów ekonomii środowiska – implikuje potrzebę stworzenia określonych ram instytucjonalno-prawnych. Miałyby one ograniczyć negatywny i stymulować pozytywny wpływ działalności ekonomicznej i społecznej na dostępność i jakość szeroko rozumianych zasobów naturalnych. Polityka ekologiczna, w której ramach formułuje się i wdraża owe działania, jest realizowana w skali globalnej, regionalnej, makroekonomicznej i lokalnej. Niniejsze opracowanie ma na celu wskazanie współczesnych trendów zmian jej podstaw teoretycznych, a także charakterystykę wybranych obszarów działań realizacyjnych.

Pierwsza część tomu poświęcona jest perspektywom oraz wyzwaniom ekonomii środowiska i zasobów naturalnych. Dotyczy to zarówno kierunków jej rozwoju w wymiarze teoretycznym, jak i odniesień do współczesnych problemów ekologicznych, społecznych i ekonomicznych w skali globalnej, makroekonomicznej i lokalnej. Szczególną uwagę zwrócono na ich wagę w rolnictwie – sektorze o kluczowym znaczeniu dla zaspokajania podstawowych potrzeb człowieka. Odniesiono się również do zrównoważonego wykorzystania zasobów na obszarach miejskich oraz do wybranych zagadnień związanych z ochroną środowiska w skali lokalnej.

Druga część obejmuje problematykę regulacji i korzystania z zasobów środowiska, kluczową w polityce ekologicznej. Skoncentrowano się na trzech obszarach: realizacji tej polityki w wybranych sektorach gospodarki, stosowania wybranych grup instrumentów i działań o charakterze horyzontalnym, dotyczących większości przejawów aktywności ekonomicznej. W pierwszym obszarze sektorem, na który zwrócono szczególną uwagę, jest energetyka, zwłaszcza oparta na wykorzystaniu zasobów odnawialnych. Odniesiono się również do powiązań polityki klimatycznej i gospodarki wodnej z polityką rolną. Drugi obszar opracowania obejmuje wyniki badań dotyczących stosowania opłat i podatków ekologicznych oraz systemów zarządzania środowiskowego w Polsce – w odniesieniu do różnych dziedzin działalności gospodarczej. Trzeci obszar dotyczy edukacji ekologicznej i problemów związanych ze stosowaniem pomocy publicznej w ochronie środowiska.

Dla wyboru odpowiedniej polityki ochrony środowiska w kontekście znalezienia kompromisu pomiędzy dążeniem do maksymalizacji użyteczności (zysku) a koniecznością ochrony zasobów przyrodniczych istotne znaczenie mają: skuteczność, efektywność i sprawiedliwość. Prezentowane artykuły powinny stanowić wkład do dyskusji nad ewolucją ekonomii środowiska i działań praktycznych (formułowanych na szczeblu Unii Europejskiej oraz na poziomie państw członkowskich) w kontekście spełnienia tych kryteriów. Byłby to przyczynek do odpowiedzi na wiele współczesnych wyzwań gospodarczych, społecznych i politycznych, zwłaszcza w aspekcie rozwoju trwałego i zrównoważonego.

Agnieszka Becla, Karol Kociszewski

Monika Michalska

Uniwersytet Zielonogórski
e-mail: m.michalska@wez.uz.zgora.pl

**EDUKACJA EKOLOGICZNA JAKO NIEZBĘDNY
ELEMENT KSZTAŁCENIA NA STUDIACH WYŻSZYCH**
**ENVIRONMENTAL EDUCATION AS AN ESSENTIAL
PART OF EDUCATING AT UNIVERSITIES**

DOI: 10.15611/pn.2016.453.20

JEL Classification: I2

Streszczenie: Edukacja ekologiczna pojawiła się w dyskursie międzynarodowym w momencie narastania kryzysu ekologicznego. Jest rozumiana jako proces kształtujący całościowy obraz relacji między człowiekiem, społeczeństwem i przyrodą. Ma za zadanie zmianę postępowania człowieka względem środowiska. Zgodnie z międzynarodowymi i polskimi dokumentami programowymi powinna być obecna w całym procesie kształcenia i objąć wszystkie grupy społeczne. Celem artykułu jest scharakteryzowanie miejsca, roli i perspektyw edukacji ekologicznej na poziomie studiów wyższych, w szczególności na kierunkach ekonomia i zarządzanie. Absolwenci tych kierunków powinni uzyskać kompetencje w zakresie relacji gospodarka–społeczeństwo–środowisko, gdyż będą kadrą zarządzającą, tworzącą kierownictwo zakładów czy też pracownikami jednostek samorządowych i w znaczącym stopniu będą odpowiedzialni za stosunek organizacji do środowiska. Dla zrealizowania celu pracy wykorzystano metodę analizy dokumentów źródłowych oraz analizę przypadku.

Słowa kluczowe: edukacja ekologiczna, edukacja ekologiczna na poziomie studiów wyższych, dobre praktyki w zakresie edukacji ekologicznej na kierunku zarządzanie i ekonomia.

Summary: Environmental education emerged in the international discourse at the moment of the ecological crisis accumulation. It is understood as a process of shaping the overall picture of the relationship between man, society and nature. It aims to change human behaviour towards the environment. According to international and Polish programme documents it should be present in the whole process of education and cover all social groups. The purpose of this paper is to characterize the place, role and prospects of environmental education at the university level, in particular in the fields of economics and management. The graduates of the mentioned fields should achieve the competence in society-economy-environment relation by the graduates of the mentioned fields, because they will be the managers, making up the management of institutions of various levels and employees of local government units, and to a large extent they will be responsible for the attitude of the organization to the environment.

Keywords: environmental education, environmental education at the university level, good practices in terms of environmental education at the field of management and economics.

1. Wstęp

Przez wieki człowiek żył w harmonii z przyrodą. Jednak wraz z rozwojem cywilizacyjnym więź ze środowiskiem naturalnym rozluźniała się, a człowiek zaczął traktować środowisko głównie jako źródło zasobów. Od rozpoczęcia rewolucji przemysłowej eksploatacja dóbr środowiskowych nabrała intensywnego (a często rabunkowego) charakteru. Ekstensywny rozwój gospodarczy pociągnął za sobą degradację przyrody. W drugiej połowie XX wieku zanieczyszczenie środowiska stało się na tyle duże i uciążliwe, że zaczęto mówić o kryzysie ekologicznym. W tym czasie powstały pierwsze dokumenty, raporty dotyczące problemów środowiskowych powodowanych przez działalność gospodarczą człowieka¹.

W dyskursie międzynarodowym pojawiła się również kwestia edukacji ekologicznej jako jednego z istotnych elementów mogących wpłynąć na zmianę stosunku człowieka do środowiska². Przełomowym wydarzeniem była Konferencja Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro (1992 r.) poświęcona globalnym problemom środowiskowym oraz kierunkom rozwoju ekonomicznego i społecznego świata. Przyjęte wówczas porozumienia i konwencje ekologiczne³ stały się punktem wyjścia do praktycznego wdrażania rozwoju zrównoważonego, czyli takiego, w którym sfera środowiskowa, gospodarcza i społeczna traktowane są jako równie ważne przy podejmowaniu decyzji rozwojowych. Zarówno w Deklaracji z Rio, jak i w Agendzie 21 podkreślono wagę edukacji ekologicznej. Zaznaczono, że niezbędne jest przygotowanie programów kształcenia i nowoczesnych pomocy dydaktycznych, ale również programów wychowawczych, w których integralną częścią będą kwestie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. Ponadto zaakcentowano potrzebę rozwijania współpracy w zakresie transferu wiedzy i rozwiązań technicznych oraz udostępnienia informacji o środowisku społeczeństwu, dzięki czemu możliwe będzie kształtowanie świadomości ekologicznej i zmiana stosunku do środowiska [*Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych...* 1993]. W latach 80. i 90. XX wieku odbyły się liczne konferencje i spotkania, których głównym tematem była edukacja ekologiczna⁴. Przyczyniły się one do zdefiniowania pojęcia edukacji ekologicznej,

¹ Raport U'Thanta „Człowiek i jego środowisko”; Raport Klubu Rzymskiego „Granice wzrostu”.

² Deklaracja Sztokholmska, Uchwała Konferencji Sztokholmskiej z 14 czerwca 1972, dotycząca naturalnego środowiska człowieka; Międzynarodowy Program Edukacji Środowiskowej (1975 r.) przygotowany przez UNESCO i UNEP; Deklaracja Tbiliska (1977).

³ Dokumenty podpisane podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” (1992 r.): Agenda 21, Deklaracja z Rio w sprawie Środowiska i Rozwoju, Ramowa Konwencja w sprawie Zmian Klimatu, Konwencja o Bioróżnorodności, Deklaracja o Lasach.

⁴ Konferencja UNESCO i UNEP w Tbilisi (1977 r.), Międzynarodowy Kongres UNESCO – UNEP w Moskwie (1978), Konferencja UNESCO w Atenach (1995): Edukacja ekologiczna na rzecz zrównoważonego rozwoju, Konferencja UNESCO oraz Komisji Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju ONZ w Pruhonicach (1995): Edukacja i świadomość społeczna na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju.

wyznaczenia jej celów i zadań oraz najskuteczniejszych sposobów prowadzenia. Istotne jest, że od początku, kiedy problematyka edukacji ekologicznej pojawiła się na arenie międzynarodowej, podkreślano, że musi być ona prowadzona na każdym etapie kształcenia – od przedszkola po studia wyższe, a także dalej, w pracy zawodowej (np. poprzez szkolenia).

Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie miejsca, roli i perspektyw edukacji ekologicznej na poziomie studiów wyższych, w szczególności na kierunkach ekonomia i zarządzanie.

2. Przegląd dokumentów poruszających problematykę edukacji ekologicznej

W Polsce kwestiom edukacji ekologicznej poświęcona jest Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej „Przez edukację do zrównoważonego rozwoju” (2001) oraz Narodowy Program Edukacji Ekologicznej. Program Wykonawczy Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej oraz warunki jego wdrożenia (2001). Ponadto zapisy dotyczące edukacji ekologicznej znajdują się w takich uregulowaniach sektorowych, jak prawo ochrony środowiska, ustawa o ochronie przyrody oraz ustawa o systemie oświaty.

W Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej w sposób szczegółowy opisano organizację edukacji ekologicznej w formalnym systemie kształcenia oraz jej pozaszkolną strukturę. Dokument podkreśla, że każda jednostka korzysta ze środowiska przez całe życie, wykorzystując jego zasoby odnawialne i nieodnawialne surowce i nośniki energii pierwotnej oraz, co równie ważne, korzysta z jego funkcji estetycznych i wypoczynkowych. A zatem edukowanie ekologiczne powinno być skierowane do każdej osoby i prowadzone na wszystkich etapach jej życia.

W Narodowym Programie Edukacji Ekologicznej, który uszczegóławia przyjęte w Strategii założenia, znajdują się zalecenia dotyczące konstrukcji programów edukacji ekologicznej oraz wskazówki dla prowadzących edukację różnych grup wiekowych i zawodowych oraz społecznych. Scharakteryzowano tam wytyczne zarówno dla wychowawców przedszkoli, nauczycieli szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, nauczycieli akademickich, jak i edukatorów prowadzących zajęcia w terenie, duchownych i katechetów różnych wyznań, rodziców, przełożonych policji, straży miejskich, straży pożarnych, służby leśnej itd.

W ustawie Prawo ochrony środowiska w dziale VIII „Edukacja ekologiczna, badania z zakresu ochrony środowiska oraz reklama” w art. 77 zapisano, że w podstawach programowych kształcenia ogólnego we wszystkich typach szkół oraz w kursach mających na celu uzyskanie kwalifikacji zawodowych należy brać pod uwagę zagadnienia ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. Następnie w art. 79 stwierdzono, że zagadnienia ochrony środowiska muszą być uwzględniane w programach i badaniach szkół wyższych, placówek naukowych i naukowo-badawczych, których zakres działania ma związek z ochroną środowiska.

W art. 4, ust. 3 ustawy o ochronie przyrody [Ustawa z 16 kwietnia 2004] określono, że działalność edukacyjna, informacyjna i promocyjna związana z ochroną przyrody jest obowiązkiem m.in. instytucji naukowych i oświatowych, a także organów administracji publicznej i publicznych środków masowego przekazu. Również ustawa o systemie oświaty już w art. 1 ust. 11 podkreśla, że jednym z zadań systemu oświaty jest zapewnienie „upowszechniania wśród dzieci i młodzieży wiedzy o zasadach zrównoważonego rozwoju oraz kształtowania postaw sprzyjających jego wdrażaniu w skali lokalnej, krajowej i globalnej”. Szczegółowe wskazówki dotyczące edukacji ekologicznej znajdują się w Podstawie programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół [Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014]. Kolejnym dokumentem, w którym waga edukacji ekologicznej została zaakcentowana, jest Polityka Ekologiczna Państwa w latach 2009-2012 z perspektywą do roku 2016. Jednym z jej celów jest spowodowanie wzrostu świadomości ekologicznej społeczeństwa, dzięki czemu możliwa stanie się zmiana zachowań konsumentów na bardziej ekologiczne oraz nastąpi wzmocnienie partycypacji społeczeństwa w działaniach na rzecz ochrony środowiska. Aby to osiągnąć, niezbędny jest rozwój edukacji szkolnej w zakresie ochrony środowiska oraz poprawa dostępu do informacji o środowisku, szkolenia dla nauczycieli, dla pracowników instytucji publicznych, przedsiębiorców oraz współpraca z dziennikarzami w zakresie edukacji ekologicznej.

Zgodnie z wymienionymi dokumentami edukacja ekologiczna powinna być obecna na każdym szczeblu kształcenia, od wychowania przedszkolnego po uczelnie wyższe, a także dotyczyć osób dorosłych, np. konsumentów czy pracowników.

3. Edukacja ekologiczna na poziomie akademickim

Obecność edukacji ekologicznej na poziomie studiów wyższych wydaje się istotna z kilku powodów:

1. Studenci ukończywszy studia, rozpoczynają pracę zawodową i stają się kadrą zarządzającą, tworzą kierownictwo zakładów i jednostek samorządowych, są specjalistami. W związku z tym to oni będą w znaczącym stopniu kształtowali stosunek organizacji do środowiska [Kryk 2011, s. 213-220; Kryk 2010, s. 85-86].

2. Jak wynika z analizy wieloletnich badań dotyczących świadomości ekologicznej Polaków, osoby najmłodsze (18-24 lata) to obecnie grupa, dla której ochrona środowiska ma znaczenie najmniejsze, zarówno na poziomie deklarowanych wartości, jak i podejmowanych działań [*Świadomość ekologiczna Polaków...*; Kryk 2007, s. 48-60].

3. Wśród głównych celów strategicznych UE zapisano zrównoważony rozwój, który oznacza m.in. ochronę środowiska naturalnego, budowanie gospodarki racjonalnie i oszczędnie wykorzystującej zasoby naturalne, stosowanie technologii i metod produkcji przyjaznych dla środowiska, pomaganie konsumentom w dokonywaniu świadomych wyborów. Do ich realizacji niezbędne są działania w sferze

gospodarki i nowoczesnych technologii, ale równie ważna jest edukacja i zmiana postaw społecznych [Komunikat Komisji, EUROPA 2020].

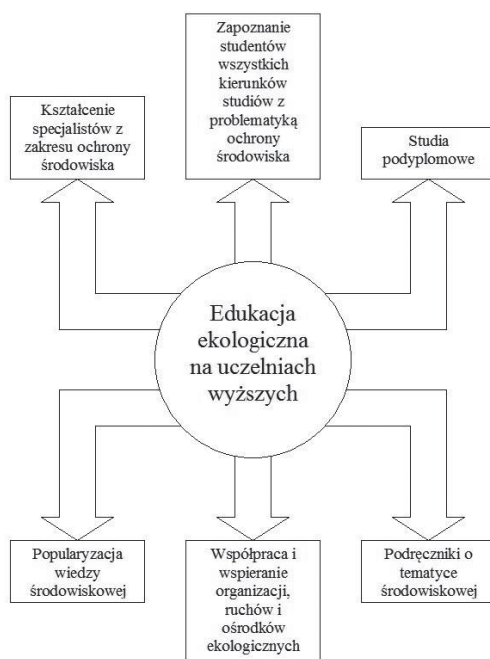
4. Problemy ekologiczne stanowią współcześnie jeden z istotnych czynników wpływających na rozwój gospodarczy oraz na jakość życia społeczeństwa.

Spośród wcześniej wymienionych dokumentów dwa zawierają wskazania co do celów i zagadnień mających znaleźć się w programach edukacji ekologicznej na poziomie szkolnictwa wyższego oraz zalecenia dla nauczycieli akademickich.

W Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej odnajdujemy dwa główne cele edukacji ekologicznej na poziomie kształcenia w szkołach wyższych:

1. Przekazywanie kompleksowej wiedzy dotyczącej uwarunkowań przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych oraz technologicznych dotyczących ochrony i kształtowania środowiska,

2. Kształtowanie postaw przyjaznych środowisku.

Rys. 1. Edukacja ekologiczna na uczelniach wyższych

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej... 2001].

Osiągnięcie tak sformułowanych celów będzie możliwe dzięki podjęciu następujących działań (rys. 1) [Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej... 2001]:

1. Kształcenie specjalistów z zakresu ochrony środowiska.
2. Zapoznanie studentów wszystkich kierunków studiów z problematyką ochrony środowiska (zakres, formy, obligatoryjność – zróżnicowana).

3. Oferowanie studiów podyplomowych (dla osób chcących uzupełnić wiedzę z zakresu ochrony środowiska oraz rozwinąć swoje zainteresowania w tym kierunku).

4. Popularyzacja wiedzy środowiskowej (wykłady otwarte, udział w programach telewizyjnych i radiowych itp.).

5. Współpraca i wspieranie organizacji, ruchów i ośrodków ekologicznych.

6. Wydawanie i promowanie podręczników o tematyce środowiskowej.

Istotne jest, aby edukacja ekologiczna na poziomie akademickim nie była wąsko pojętym dostarczaniem wiedzy na temat funkcjonowania środowiska, jego stanu i zagrożeń związanych z wykorzystywaniem zasobów naturalnych (koncepcja konserwatywna edukacji ekologicznej [Kiełczewski 2001, s. 188]). Właściwym podejściem jest koncepcja całościowa, czyli powiązanie wątków przyrodniczych z problematyką społeczną i gospodarczą. Ostatecznym celem tak pojętej edukacji ekologicznej jest wzrost świadomości ekologicznej, odpowiedzialności za środowisko i podejmowanie działań przyczyniających się do minimalizacji negatywnego oddziaływania na środowisko.

W Narodowym Programie wskazówkom dla nauczycieli akademickich nie poświęcono wiele miejsca, nie są one też zbyt szczegółowe ani wnikliwe. Można tu jedynie zaznaczyć, że proponuje się, aby uczelnie oprócz zajęć specjalistycznych na poszczególnych kierunkach przygotowywały cykle wykładów skierowanych do całego ośrodka akademickiego. Powinny być one prowadzone nie tylko przez naukowców zajmujących się ochroną środowiska i ekologią, ale także przez specjalistów z innych dziedzin wiedzy, dzięki czemu będzie możliwe zaprezentowanie szerszego/innego podejścia do kwestii środowiskowych. Istotne jest także, aby język prowadzonych zajęć nie był hermetyczny i zrozumiały jedynie dla wąskiego grona specjalistów [Narodowy Program Edukacji Ekologicznej... 2001].

Zgodnie z dwoma najważniejszymi (choć już dość „wiekowymi”) dokumentami dotyczącymi edukacji ekologicznej w Polsce powinna się ona odbywać na uniwersytetach i być prowadzona na wszystkich kierunkach, nie tylko na specjalistycznych. A zatem edukacja ekologiczna winna być również częścią programów kształcenia na kierunkach ekonomia i zarządzanie.

W latach 1999-2007 obowiązywały minimalne wymagania programowe dla studiów magisterskich, inżynierskich i licencjackich. Określały one ogólne wymagania odnoszące się do programów studiów, ich przeprowadzania, a także listę przedmiotów, które muszą być obowiązkowo zrealizowane na określonym kierunku. Przedmioty były podzielone na trzy grupy: ogólne, podstawowe i kierunkowe. Dla każdego przedmiotu opisano treści programowe i minimalną liczbą godzin niezbędną do ich przekazania. Na poziomie studiów licencjackich zarówno dla kierunku ekonomia, jak i zarządzanie w żadnej z grup nie znalazły się wówczas przedmioty związane z edukacją ekologiczną [Uchwała nr 494/99]. Na studiach magisterskich jedynie na kierunku ekonomia w grupie przedmiotów wykształcenia ogólnego umieszczono przedmiot o nazwie „gospodarka a środowisko” (zamiennie z geografią ekonomiczną) w wymiarze 30 godzin [Uchwała nr 290/96]. Następnie minimalne wymagania programowe zastąpiono

standardami kształcenia. W roku 2007 weszło w życie Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki [Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2007]. Rozporządzenie to określało wymagania ogólne dla poszczególnych kierunków (liczbę semestrów, minimalną liczbę godzin oraz minimalną liczbę punktów ECTS)⁵, kwalifikacje absolwenta oraz ramowe treści kształcenia w podziale na treści podstawowe i kierunkowe. W opisie treści kształcenia przedstawiono w sposób niezwykle syntetyczny (jedno lub dwa zdania) efekty kształcenia (umiejętności i kompetencje). Niestety, ani na kierunku ekonomia (I i II stopień, załącznik nr 22), ani na kierunku zarządzanie (I i II stopień, załącznik nr 116) w treściach kształcenia nie znalazła się edukacja ekologiczna. Wśród tzw. innych wymagań odnaleźć można informację o niezbędności zajęć z wychowania fizycznego, języków obcych (co wydaje się oczywiste) oraz z zakresu technologii informacyjnych i ochrony własności intelektualnej. A zatem nie ma tu także żadnej wzmianki o konieczności prowadzenia edukacji dotyczącej kwestii środowiskowych. Naturalnie zgodnie z założeniem, że uczelnie wyższe to jednostki mające autonomię we wszystkich obszarach swojej działalności, w tym w zakresie nauczania i prowadzenia badań, mogły one w sposób swobodny ukształtować program poszczególnych kierunków (zawierając jednak wymienione w Rozporządzeniu treści podstawowe oraz treści kierunkowe) i włączyć do niego tematykę środowiskową.

Po znowelizowaniu prawa o szkolnictwie wyższym [Ustawa z 18 marca 2011] do systemu szkolnictwa w Polsce wprowadzono KRK⁶. Krajowe Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego zaczęły obowiązywać od 1 października 2012 r. i moment ten można uznać za przełomowy, jeśli chodzi o autonomię uczelni wyższych. Od tej chwili środowisko akademickie uzyskało prawo do całkowicie samodzielnego tworzenia kierunków i kształtowania programów studiów. Programy te muszą być przygotowane zgodnie z zasadami właściwymi dla KRK. Zgodnie z prawem o szkolnictwie wyższym termin Krajowe Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego oznacza „opis, przez określenie efektów kształcenia, kwalifikacji zdobywanych w polskim systemie szkolnictwa wyższego, uwzględniający ogólne charakterystyki efektów uczenia się dla kwalifikacji na poziomach 6 i 7 Polskiej Ramy Kwalifikacji” [Ustawa z 27 lipca 2005]. W kontekście podanej definicji istotne są dwa pojęcia: kwalifikacje i efekty kształcenia. Kwalifikacje rozumiane są jako tytuł, stopień, który został poświadczony dyplomem, świadectwem, certyfikatem itp. Dokument taki jest wydawany przez uprawnioną instytucję i świadczy o osiągnięciu ustalonych efektów kształcenia [Ustawa z 27 lipca 2005; Kraśniewski 2011, s. 6]. Kwalifikacje uzyskiwane są na trzech poziomach: studia I stopnia (tytuł zawodowy licencjackie, inżynier lub równorzędny), studia II stopnia (tytuł zawodowy magistra, magistra

⁵ ECTS, European Credit Transfer System.

⁶ KRK – Krajowe Ramy Kwalifikacyjne.

inżyniera lub równorzędny), studia doktoranckie (stopień naukowy doktora). Efekty kształcenia to „zasób wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych uzyskiwanych w procesie kształcenia w systemie studiów” [Ustawa z 27 lipca 2005]. Zostały one opracowane dla ośmiu obszarów kształcenia w zakresie nauk humanistycznych, nauk społecznych, nauk ścisłych, nauk przyrodniczych, nauk technicznych, nauk medycznych, nauk o zdrowiu oraz nauk o kulturze fizycznej, nauk rolniczych, leśnych i weterynaryjnych oraz sztuki [Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2011]. Efekty kształcenia zostały sformułowane w sposób ogólny, ponieważ są one podstawą do budowania efektów kształcenia dla poszczególnych kierunków studiów (często bardzo tematycznie odległych) w ramach danego obszaru kształcenia. I tak np. obszarze kształcenia nauk społecznych znajdują się co najmniej 22 kierunki studiów, a wśród nich bezpieczeństwo narodowe, dziennikarstwo, prawo, towaroznawstwo, psychologia, a także ekonomia i zarządzanie [*Autonomia programowa uczelni...*].

Podsumowując, obecnie każda uczelnia ma prawo samodzielnie przygotować program studiów w oparciu o efekt kształcenia dla poszczególnych kierunków studiów. A zatem w praktyce to, czy w toku kształcenia student będzie mógł zapoznać się z tematyką dotyczącą edukacji ekologicznej, zależy od osób odpowiadających za formułowanie programów studiów, ich wiedzy i przekonania o konieczności wyposażenia przyszłych absolwentów w kompetencje z zakresu edukacji ekologicznej oraz od dostępności przygotowanej merytorycznie kadry.

4. Dobre praktyki w zakresie edukacji ekologicznej na kierunkach Zarządzanie i Ekonomia Uniwersytetu Zielonogórskiego

Edukację ekologiczną można definiować jako proces psychologiczno-pedagogiczny, w którym dzięki przekazywaniu wiedzy oraz wychowaniu kształtuje się świadomość ekologiczną [Górka i in. 2001, s. 39]. Według Papuzińskiego „edukacja ekologiczna to ogół czynności i procesów umożliwiających ludziom:

1) poznanie przyrody, społeczeństwa i kultury z punktu widzenia wpływu tych elementów na jakość holistycznie pojmowanego środowiska społeczno-przyrodniczego;

2) uczestnictwo w przekształcaniu tych elementów ich życia w zgodzie z zasadą harmonii między głównymi składowymi środowiska społeczno-przyrodniczego;

3) realizację tej zasady w indywidualnym, w miarę wszechstronnym, rozwoju własnej sprawności fizycznej i umysłowej, zainteresowań i zdolności” [Papuziński 1998a, s. 198; Papuziński 1998b, s. 53].

Edukację ekologiczną należy zatem rozumieć jako koncepcję wychowania, przedmiot nauczania, działalność edukacyjno-wychowawczą, a także jako system kształtowania postaw i poglądów wobec otaczającego świata, którego fundamentem jest szacunek dla środowiska [Okoń 2003, s. 10].

Wszystkie dokumenty dotyczące edukacji ekologicznej, zarówno międzynarodowe, jak i polskie, akcentują konieczność prowadzenia edukacji ekologicznej na

wszystkich poziomach kształcenia. Niniejszy artykuł poświęcono edukacji na poziomie studiów wyższych ze szczególnym uwzględnieniem kierunków zarządzanie i ekonomia, gdyż na tych kierunkach z założenia kształcone są przyszłe kadry zarządzające zarówno w przedsiębiorstwach, jak i w jednostkach samorządowych różnych szczebli, czy też po prostu prowadzące własną działalność gospodarczą. Dzięki zdobytym podczas studiów wiedzy, umiejętnościom i kompetencjom absolwenci ekonomii mogą znaleźć zatrudnienie jako menedżerowie i właściciele przedsiębiorstw, dają one także podstawę do pracy w takich zawodach, jak: główny ekonomista, analityk finansowy, przedstawiciel handlowy, doradca ekonomiczno-finansowy, menedżer ds. rozwoju przedsiębiorstw, pracownik administracyjny w instytucjach państwowych i samorządowych. Kwalifikacje osób kończących studia I stopnia na kierunku zarządzanie predestynują do wykonywania zadań operacyjnych, analitycznych i menadżerskich na średnim stopniu zarządzania przedsiębiorstw oraz jednostek administracji publicznej; II stopień poszerza skalę uzyskanych kompetencji i daje możliwość ubiegania się o stanowiska kierownicze/eksperckie w różnego typu organizacjach (m.in. przedsiębiorstwa produkcyjne, usługowe, bankowość, ubezpieczenia, własna działalność). Obecnie każda z tych aktywności nieodłącznie wiąże się z koniecznością uwzględnienia kwestii środowiskowych.

Współczesny menedżer/właściciel przedsiębiorstwa/ekonomista czy samorządowiec musi rozumieć powiązania między gospodarką, środowiskiem i sferą społeczną. Wynika to m.in. z:

- chęci zminimalizowania ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej/samorządowej w kontekście wymagań prawnych dotyczących środowiska;
- potrzeby zmniejszenia kosztów działalności gospodarczej/samorządowej (recykling, zmniejszanie zużycia surowców, energii);
- możliwości uzyskania przewagi konkurencyjnej dzięki stworzeniu wizerunku firmy przyjaznej środowisku;
- konieczności uwzględniania kwestii środowiskowych w strategiach/ planach rozwoju regionalnego/lokalnego, wynikającej wprost z zasady zrównoważonego rozwoju zawartej w Konstytucji RP.

Uwzględniając powyższe kwestie, niezbędne jest wyposażenie absolwenta kierunków zarządzanie i ekonomia w wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne z zakresu edukacji ekologicznej.

Na Uniwersytecie Zielonogórskim studenci kierunku ekonomia mają możliwość zapoznania się z zagadnieniami środowiskowymi już na pierwszym roku studiów I stopnia w trakcie przedmiotu Podstawy ekonomii środowiska. Następnie w programie studiów znajdują się przedmioty dotyczące ekologicznej oceny wyrobów (do wyboru: Zastosowanie systemów komputerowych w gospodarce zrównoważonej/Ekologiczna ocena wyrobów), na których studenci poznają technikę LCA⁷, a dzięki programowi

⁷ LCA (Life Cycle Assessment) – technika, dzięki której możliwa jest ocena potencjalnych zagrożeń środowiskowych wynikających z całego cyklu życia wyrobu, analiza „od kołyski po grób”.

Sima.Pro7.1 mogą nauczyć się ją wykorzystywać w praktyce. Na drugim roku studiów II stopnia znajdują się dwa przedmioty do wyboru: Ekonomia zrównoważonego rozwoju lub Ekonomia środowiska. Dzięki wyżej wymienionej ofercie edukacyjnej absolwenci kierunku ekonomia poznają m.in. zagadnienia dotyczące wzajemnych relacji gospodarka–środowisko, kosztów i korzyści zewnętrznych, antropogenicznych aspektów działalności człowieka, instrumentów ekonomicznych w ochronie środowiska czy zastosowania bilansu ekologicznego i oceny cyklu życia (LCA).

Podobny potencjał w zakresie tematyki środowiskowej daje studiowanie na kierunku zarządzanie. Przedmioty oferowane w programie studiów są ściśle związane ze specyfiką kierunku. Na pierwszym roku studiów licencjackich studenci są zobowiązani zaliczyć przedmiot Zarządzanie środowiskiem. Następnie na drugim roku mogą wybrać spośród trzech przedmiotów: Strategia czystszej produkcji/Innowacje ekologiczne/Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie. Kończąc ten etap studiów, studenci poznają technikę LCA i program Sima.Pro7.1 (Zastosowanie systemów komputerowych w gospodarce zrównoważonej/Ekologiczna ocena wyrobów). Na II stopniu studiów studenci mogą poszerzyć swoją wiedzę w trakcie przedmiotu Społeczna odpowiedzialność biznesu. Absolwent kierunku zarządzanie powinien zapoznać się z takimi tematami, jak system zarządzania środowiskiem (społeczeństwo–gospodarka–środowisko–relacje międzysystemowe), polityka ekologiczna, instrumenty realizacji polityki ekologicznej, ochrona środowiska w hierarchii celów przedsiębiorstwa, koncepcja czystszej produkcji oraz narzędzia jej wdrażania, eko-innowacje, systemy zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie (ISO 14001, EMAS), CSR.

W ofercie edukacyjnej Uniwersytetu Zielonogórskiego znajduje się jeszcze jeden przedmiot, tzw. ogólnouczelniany, który studenci zarówno ekonomii, jak i zarządzania mogą wybrać. Jest to Zarządzanie rozwojem zrównoważonym. Na podkreślenie zasługuje fakt, że studenci od początku kształcenia na uczelni spotykają się z zagadnieniem zrównoważonego rozwoju. W ramach poszczególnych przedmiotów jest ono przedstawiane i analizowane zarówno w warstwie teoretycznej, np. na Ekonomii środowiska, jak i praktycznej – instrumenty wdrażania zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwie (systemy zarządzania środowiskowego, LCA, ekoznakowanie), np. w ramach Zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie.

Zrozumienie, czym jest zrównoważony rozwój, jest szczególnie istotne z punktu widzenia implementacji jego zasad do praktyki gospodarczej oraz do codziennego życia (np. poprzez proekologiczne wybory konsumenckie).

5. Zakończenie

W Raporcie Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji określa się edukację na poziomie akademickim jako „motor rozwoju kulturowego i naukowego ludzkości”. Uczelnie opisano jako miejsca, które przygotowują nauczycieli, dostosowują kierunki kształcenia do potrzeb społeczeństwa, tworzą dostępne dla wszystkich ośrodki

kultury i nauki, stwarzają możliwości uczenia się na odległość oraz są ośrodkami współpracy międzynarodowej [*Edukacja. Jest w niej ukryty skarb* 1998, s. 117-145]. Jako takie mają zatem do odegrania ogromną rolę w dziedzinie edukacji ekologicznej. Obecnie zasada całkowitej samodzielności w kształtowaniu programów studiów i ich treści w oparciu o efekty kształcenia powoduje, że dostępność edukacji ekologicznej zależy głównie od przekonania władz danego wydziału o konieczności nauczania zagadnień środowiskowych. Przykładem dobrej praktyki w tym obszarze są kierunki ekonomia i zarządzanie na Uniwersytecie Zielonogórskim, gdzie studenci już od pierwszego roku zapoznają się z problematyką środowiskową.

Edukacja ekologiczna na uczelniach wyższych powinna mieć charakter całościowy, tzn. nie może ograniczać się jedynie do precyzyjnego i szczegółowego przekazywania faktów na temat stanu środowiska i praw, jakie nim rządzą. Jej równie ważnym zadaniem jest kształtowanie świadomości ekologicznej i postaw ekologicznych, dzięki którym nastąpi bardziej odpowiedzialnie korzystanie z zasobów naturalnych oraz zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko.

Zrównoważony rozwój jest trudnym wyborem dla świata, ale jeśli chce on uniknąć katastrofy ekologiczno-społecznej, to jest to wybór jedyny. Rządy wielu państw podjęły działania w kierunku zmian prawno-politycznych, mające zapewnić sprawom środowiska równorzędny status ze sprawami ekonomicznymi i społecznymi. Również wiele przedsiębiorstw zmienia swój stosunek do środowiska, uwzględniając jego ochronę w swoich strategiach rozwoju. Aby jednak doszło do zmian, niezbędne jest zrozumienie i akceptacja dla nowego paradygmatu rozwoju. Edukacja ekologiczna ma w tej kwestii do odegrania znaczącą rolę.

Literatura

- Autonomia programowa uczelni. Ramy kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego*, Projekt Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego *Krajowe Ramy Kwalifikacji w szkolnictwie wyższym jako narzędzie poprawy jakości kształcenia*, Priorytet IV PO KL, Działanie 4.1. Poddziałanie 4.1.3.
- Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, 1993, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, 1998, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodn. J. Delorsa, Warszawa, s. 117-145.
- Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001, *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa, s. 39.
- Kielczewski D., 2001, *Ekologia społeczna*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 188.
- Komunikat Komisji, Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Komisja Europejska, Bruksela 3.3.2010 KOM (2010) 2020 wersja ostateczna.
- Kraśniewski A., 2011, *Jak przygotowywać programy kształcenia zgodnie z wymaganiami wynikającymi z Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego?*, Projekt Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Krajowe ramy kwalifikacji w szkolnictwie wyższym jako narzędzie poprawy jakości kształcenia” Priorytet IV PO KL, Działanie 4.1, Poddziałanie 4.1.3, s. 6.

- Kryk B., 2011, *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw za środowisko a świadomość ekologiczna pracowników*, [w:] Graczyk A. (red.), *Problemy koncepcyjne i implementacyjne zrównoważonego rozwoju*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 229, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 213-220.
- Kryk B., 2010, *Edukacja w kontekście zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy – rzeczywistość i potrzeba*, [w:] Bartniczak B., Zaremba-Warnke S. (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, t. IV, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok–Wrocław, s. 85-86.
- Kryk B., 2007, *Świadomość ekologiczna studentów – prawda czy fikcja?*, [w:] Borys T. (red.), *Gospodarka a środowisko – gospodarka przestrzenna – zarządzanie jakością*, nr 7, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 48-60.
- Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Przez Edukację Do Zrównoważonego Rozwoju, 2001, Warszawa.
- Narodowy Program Edukacji Ekologicznej. Program wykonawczy Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej oraz warunki jego wdrożenia, 2001, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Okoń W., 2003, *Deklaracja z Tbilisi*, [w:] Kozaczyński W. (red.), *Edukacja ekologiczna młodzieży szkół ponadpodstawowych w wybranych rejonach Polski południowoschodniej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 10.
- Papuziński A., 1998a, *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz, s. 198.
- Papuziński A., 1998b, *Edukacja ekologiczna a etyka środowiskowa w świetle dyskusji na temat racjonalności pedagogiki*, [w:] Tyburski W. (red.) *Etyka środowiskowa. Teoretyczne i praktyczne implikacje*, Top Kurier, Toruń, s. 53.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2014, poz. 803.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 12 lipca 2007 w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki, Dz.U. 07.164.1166 z 13 września 2007.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 2 listopada 2011 w sprawie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego, Dz.U. nr 253, poz. 1520.
- Świadomość ekologiczna Polaków. Analiza wyników badań ilościowych z lat 1992-2011*, Instytut na rzecz ekorozwoju, W interesie przyszłych pokoleń, oprac. M. Strumioska-Kutra, http://www.ine-isd.org.pl/theme/UploadFiles/File/swiadomosc_eko_polak_podsumowanie.pdf (4.05.2016).
- Uchwała nr 290/96 Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego z 20 czerwca 1996 r. w sprawie określenia minimalnych wymagań programowych dla kierunków studiów ekonomicznych, Dz. Urz. MEN z 3 września 1996.
- Uchwała nr 494/99 Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego z 24 czerwca 1999 r. w sprawie określenia minimalnych wymagań programowych dla studiów magisterskich na kierunkach: „kulturoznawstwo”, „oceanotechnika”, „papiernictwo i poligrafia”, „socjologia” oraz dla studiów inżynierskich na kierunku „włókiennictwo” i dla studiów licencjackich na kierunkach: „ekonomia”, „finanse i bankowość”, „informatyka i ekonometria”, „zarządzanie i marketing”, a także określenia „dodatkowych wymagań w zakresie przygotowania zawodowego do minimalnych wymagań programowych dla kierunków kształcących nauczycieli”, Dz. Urz. MEN z 30 września 1999.
- Ustawa z 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U., nr 84, poz. 455.
- Ustawa z 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz.U., nr 164, poz. 1365 ze zm.
- Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U., nr 62, poz. 627.
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U., nr 95, poz. 425.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U., nr 92, poz. 880.